Анотація. *Стаття присвячена дослідженню стійких виразів української мови на позначення фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Авторка доходить висновку про те, що зазначені фразеологічні одиниці є одним із найбільш вагомих сегментів української фразеологічної картини світу. Саме в таких мовних виразах найяскравіше відтворені важливі ментальні риси українців.*

Ключові слова: *фразеологізм, українська фразеологічна картина світу, ментальні риси.*

Summary. *The article deals with the study of Ukrainian set phrases denoting physical and emotional-physical state of man. The author concludes that borrowed phraseological units are among the most significant segments of Ukrainian World Model. It is in these language phrases that the most important mental features of Ukrainians are most vividly expressed.*

Keywords: *phraseologism, Ukrainian phraseological world model, mental features.*

УДК 408. 53:8–1

Вишнєвська Г.Б.

ЕПІТЕТИ НА ОЗНАЧЕННЯ ДЕМОНОЛЕКСИКИ У "ЛІСОВІЙ ПІСНІ" ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Важливою ланкою гуманітарних наук, яка дає цінний матеріал для вивчення історії духовної культури народу, є українська демонологія. Її наукове дослідження як складової слов'янської міфології розпочалося з середини XIX століття. Студіювали демонологічне такі науковці: М. Костомаров, . Максимович, О. Потебня, М. Сумцов, О. Афанасьєв. О. Веселовський, І. Вагилевич, К. Шейковський, О. Кольберг, В. Шухевич, В. Гнатюк, А. Онищук, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький та ін. Проте аналіз вони здійснювали переважно в етнографічному плані. Лінгвісти зацікавилися українською демонологічною лексикою значно пізніше. Предметом їхньої уваги стали походження, мотиви номінації, творення, функціонування демонологічних назв. Останнє особливо привертало увагу в художніх текстах.

Одним із яскравих зразків щодо насиченості демонолексикою є "Лісова пісня" Лесі Українки. Сама авторка говорила, що породила цей твір туга за рідним краєм, за казкою дитинства, що вводила колись її, маленьку дівчинку, у химерний світ української міфології з мавками, русалками, перелесниками. Драма-феєрія вражає не лише ідейно-тематичним спрямуванням, але й багатством образних засобів, ужитих в ній.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених тропам, зокрема епітету (О. О. Потебня, О. М. Веселовський, І. Р. Гальперін, Р. П. Зорівчак, Ю. М. Скребнєв, О. М. Мороховський, В. А. Кухаренко, А. К. Мойсієнко, Н. В. Слухай, Т. П. Вільчинська та ін.), деякі проблеми ще не одержали належного висвітлення.

У межах нашого дослідження актуалізується насамперед зацікавлення епітетами, що характеризують демонічну лексику, а саме хтонічні лексеми "*русалка*" і "*мавка*". Адекватне вираження когнітивної сутності епітетів дозволить точніше охарактеризувати не тільки їх тропеїчний статус, але також їх дискурсивну специфіку.

Епітет (грец. *epítheton* – прикладка) – один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом. Як епітети переважно вживаються прикметники, що переводять свої другорядні лексичні значення на основні, чим вони відрізняються від звичайних означень. Крім оригінальних епітетів, віднайдених автором, у художніх творах функціонують і постійні епітети або епітети літературного чи фольклорного походження. У ролі епітетів можуть виступати й інші частини мови, зокрема іменник, вживання якого посилює процес метафоризації епітета [2, 245]. Вчені розрізняють епітети, в яких слова вжиті в їх прямому значенні і епітети метафоричні, метонімічні, гіперболічні, іронічні (П. Волинський), синкретичні (О. Веселовський) [7, 250]. Словесний образ (епітет) можна розглядати як такий, що зрідні художньому образу в широкому розумінні, – "особливій формі естетичного освоєння світу" [3, 92]. Зважаючи на значеннєво-функціональний характер епітета, О. Потебня вказував на подвійний зв'язок його з означуваною лексичною одиницею: а) коли епітет береться з нового спостереження над явищем і не має нічого спільного з етимологією означуваного слова; б) епітет узгоджується з уявленням (етимологічним значенням) означуваного. У другому випадку йдеться про постійний (народнопоетичний, традиційний) епітет

[7, 93]. Найістотнішою функцією епітета є функція вияву особистого емоційно-оцінювального ставлення до предмета, явища тощо. Епітет залишається виражальним засобом доти, доки він виконує цю основну свою функцію. Таким індивідуальним означенням завжди є лише метафоричний епітет. Особливо це стосується поетичної мови, де художньо-емоційна дія слова мусить бути сильнішою, ніж у прозі.

Дослідження епітетів неможливе без ґрунтовного лінгвістичного аналізу номенклатури самих демонів і всього того досить широкого шару лексики та фразеології, що з ними пов'язані. У загальномовних словниках подано такі визначення запропонованих для аналізу лексем: "Русалка – за народними повір'ями – казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа" [6, 911], "Мавка – *к*азкова лісова істота в образі гарної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа; рідко – те саме, що русалка; водяна німфа" [6, 583]. У міфопоетичних та етнографічних джерелах відповідно акцентують увагу на тому, що у народній уяві *русалка – це* дівчина, красуня, що знаджує хлопців, дівчат і залоскочує їх на смерть. За повір'ями, русалки – водяні божества. Їх уявляли молодими вродливими дівчатами, що живуть у кришталевих замках під водою. Слово *русалка* пов'язується із стародавнім святом на честь сонця – *русаліями*. За давніми уявленнями, у ці дні загублені душі померлих виходили із води, лісу і з поля, аби зустрітися з живими. "Як місяць зійде вночі, вони виходять на берег і співають чарівні пісні, а хто лиш зачує, підходить ближче. Тоді русалки залоскочуть його до смерті" [4, 25]. Русалки творять і добро, і зло. У деяких місцевостях русалок поділяли на ранніх, обідніх і вечірніх. За сучасними уявленнями, *русалка* – чарівниця, спокусниця, загадкова, зваблива жінка. У цій особі переплелися риси милої дівчини і згубниці, позитивного й негативного в жіночій натурі. Вона викликає почуття страху, перестороги і співчуття. У біблійних лексикографічних джерелах наголошується на належності русалок, мавок до потойбічного світу [5, 183]. Відповідно русалки живуть у лісах та на полях – скрізь, де колись ховали небіжчиків, які наклали на себе руки, й померлих наглою смертю. Про русалок також говорять, що це маленькі діти, які померли нехрещеними й були до семи років потерчатами. Інші кажуть, що русалки – це дівчата-потопельниці, а в деяких місцевостях України ще й уточнюють: саме ті, хто втопився на Трійцю. Русалки – то грецькі німфи, нереїди, дріади і сирени, богині річок, озер [4, 80-81]. Нечуй-Левицький уточнює, що мавки "живуть в лісах і люблять співати, гойдаючись на березі" [4, 65].

Епітети як експресивний засіб відіграють дуже важливу роль у "Лісовій пісні". Насамперед вони виконують кваліфікативну функцію і вживаються у номінаціях русалок. Леся Українка виводить образи русалки *водяної*, *лісової (Мавка)*, *польової*, *гірської*: "Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці, там *гірські* русалки, *вільні літавиці*, будуть танцювати коло по травиці наче блискавиці!" [8, 113].

Традиційне бачення красивої дівчини передане епітетом фольклорного походження "*мила*" (коханка) і контекстуально-авторським "*озерянка*" у такому вислові: "Збігав я гори, долини, яри, ізвори, – *милішої* коханки нема від *озерянки*. Зіб'ю всю вашу воду, таки знайду ту вроду" [8, 92].

Прикметною рисою художнього мислення Лесі Українки є прагнення до повноти вияву індивідуального образу. Особливо ефективним у цьому плані є повтор фольклорних епітетів "*лісова царівна*" і "*водяна царівна*": "Ні, я хочу для тебе так заквітчатися пишно, як *лісова царівна*" – на початку твору [8, 125] і наприкінці – в описі змученої і приземленої дівчини, що хоче повернути щасливе минуле: "То дай мені святкові шати, діду! Я буду знов як *лісова царівна*, і щастя упаде мені до ніг, благаючи моєї ласки" [8, 154]. Або: "Тую Русалку, що покохав я змалку, бо *водяній царівні* нема на світі рівні" [8, 92], "Стидайся, дочко! *Водяній царівні* танки водити з чужинцем?! Сором" [8, 95].

Зовнішній вигляд, вчинки, звичаї, характер, взаємини з людьми Мавки в драмі Лесі Українки в основному такі, які описані в українській етнографічній літературі. Авторка знайомить читачів з лісовою русалкою так: "З-за стовбура старої розщепленої верби, виходить Мавка, в *ясно-зеленій* одежі, з розпущеними чорними з *зеленим* полиском косами, розправляє руки і проводить долонею по очах" [8, 102]. Поетеса вживає два кольористичних епітети, що несуть відповідне конотативне навантаження. *Мавка* в інтерпретації Лесі Українки – образ наскрізь позитивний. Вона щира, людяна, віддана у коханні, духовно багата, прихильна до людей, здатна на самопожертву: "В серці знайшла я теє слово *чарівнеє*, що й озвірілих в люди повертає" [8, 160]. Епітет "*чарівнеє*" формує символічне значення іменника "слово". Зародження любові Лукаша і Мавки, устами Лісовика передано за допомогою епітетів у наступному реченні: "Згадай, якою ти була в ту ніч, коли твоє кохання розцвілося була ти наче *лісова царівна* у *зорянім* вінку на *темних* косах, – тоді жадібно руки простягало до тебе щастя і несло дари" [8, 154]. Поетеса гармонійно поєднує постійний епітет "*темні*" (коси) з авторським "*зоряний*" (вінок).

Позитивна маркованість характеризує Русалку Польову. Це засвідчує фрагмент опису її зовнішності із використанням певних епітетів: "З жита раптом виринає Русалка Польова; *зелена* одіж на ній просвічує де-не-де крізь плащ *золотого* волосся, що вкриває всю її *невеличку* постать"

[8, 141]. Зворушливість образу, передану в "голосінні за колосками", підсилено метафоричними епітетами: "Ой горенько! Косо моя! Косо моя *золотая*... Ой лишенько! Красо моя! Красо моя *молодая*" [8, 142], "Потім поникне краса моя *бідная*, ляже додолу сама" [8, 142].

А. Ткаченко стверджує, що "досить частим у художніх текстах є використання епітетів-характеристик" [7, 249], вживання котрих знаходимо і в поемі Лесі Українки: "На цілу довгу мить тобі я буду *вірна*, хвилину буду я *ласкава* і *покірна*, а зраду потоплю" [8, 92], "Вона *свавільна*, любить злузувати, але мені дарма" [8, 122], "Дурний Лукаш, що проміняв на тебе; бо то було таке *покірне*, *добре*, хоч до рани прикладай" [8, 166]; "Нехай його покине! Нехай до мене зрине! Виплинь же, *мила*" [8, 92], "Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, *рідная*!" [8, 142].

Змальована за допомогою епітетів демоносила засвідчує виразну амбівалентність демонологічних образів. Для демонстрації хтонічних образів *русалки*, *мавки*, як і інших, письменниця звертається то до традиційних фольклорних епітетів, то до епітетів-характеристик, використовуючи їх для підсилення образності, для підтвердження позитивних конотацій, що збереглися під впливом язичницьких уявлень про нечисту силу, яка не лише шкодила, але й допомагала людині, то сама творить відповідні тропи, залишивши нам неперевершені індивідуально-авторські поетичні новотвори.

Список використаних джерел

1. Їм промовляти душа моя буде: "Лісова пісня" Лесі Українки та її інтерпретації / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2002. – 224 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
3. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: Монографія. – К.: Сталь, 2006. – 304 с.
4. Нечуй – Левицький І. Світогляд українського народу. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
5. Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
6. Словник української мови: В 11т. / за ред. І. К. Білодіда і ін. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
8. Українка Л. Вірші та поеми. – К.: Велес, 2008. – 296 с.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню епітетів на означення демонолексики у "Лісовій пісні" Лесі Українки. В ході аналізу виявлено як постійні, так і індивідуально-авторські епітетні структури, що засвідчують амбівалентність демонологічних образів.*

Ключові слова: *епітет, традиційний, авторський, демонологія.*

Summary. *The article deals with the topic problem of epithets in "The Forest Song" by Lesya Ukrainka. The work gives the analisys of the demonic group of lexics, discovered constant and individual-author's composition, it certifies ambivalence demonic image.*

Key words: *epithet, traditional, author's, demonologiya.*

УДК 811.161.2

Вільчинська Т.П.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНО-ХТОНІЧНОГО У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ Б.-І. АНТОНИЧА (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ-ОБРАЗУ "РУСАЛКА")

Релігійно-філософська лірика Б.-І. Антонича, будучи вершинним явищем української поезії XX ст., актуалізує багато дослідницьких проблем. Коли на початку 60-х років майже одночасно з дебютами поетів-шістдесятників на сторінках періодичних видань після майже тридцятирічного замовчування почали з'являтися перші публікації поезій Б.-І. Антонича, вони вразили не тільки читачів, але й критиків. Останніх тим, що до них важко було підступитися: той критичний інструментарій, який використовувався при аналізі тогочасних літературних фактів, тут не спрацьовував. Натомість як читачі були зачаровані яскравою образністю, незвичною поетичною мовою, цілісністю поетового світосприйняття і т. ін.